

**JANUBIY AMERIKA MATERIGI ICHKI SUVLARINING IQTISODIY
AXAMIYATI (AMAZONKA DARYOSI MISOLIDA)**

Uktamov Urayimjon Shavkatjon o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti v.b. dotsent g.f.f.d. (PhD)

Mashrabboyeva Ulfatoy Elyorbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Geografiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Janubiy Amerika materigining ichki suvlar tizimi, xususan Amazonka daryosining tabiiy-geografik xususiyatlari, suv resurslarining shakllanishi, ulardan qishloq xo'jaligida foydalanish yo'llari va bu jarayonlarning ekologik oqibatlari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Janubiy Amerika materigi, Amazonka, Parana, Marakaybo, Orinoko, yuk tashish, Hidroelektr stantsiyalari, o'rmonlarni kesish, iqtisodiy foydalanish, Arapaima balig'i.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается система внутренних вод материковой части Южной Америки, в частности природно-географические особенности реки Амазонки, формирование водных ресурсов, способы их использования в сельском хозяйстве и экологические последствия этих процессов.*

Ключевые слова: *Южноамериканские материалы, Амазонка, Парана, Маракайбо, Ориноко, грузовые перевозки, гидроэлектростанции, вырубка лесов, экономическое использование, кит Арапайма.*

Annotation. *This article reflects on the system of internal waters of the South American mainland, in particular the natural-geographical features of the Amazon River, the formation of Water Resources, ways of using them in agriculture and the environmental consequences of these processes.*

Key words: *South American material, Amazon, Paraná, Maracaibo, Orinoco, freight, hydroelectric power stations, deforestation, economic usage, Arapaima whale.*

KIRISH

Janubiy Amerika eng sersuv materik. Uning eng katta va eng sersuv Amazonka daryosi 500 dan ortiq irmoqqa ega. Keyingi yillarda uning uzunligi Ukayali irmog'i bilan birga 6 992 km ekanligi aytilmoqda. Uning o'rta oqimidagi kengligi 5 km, quyi oqimida 80 km, quyilish joyida 320 km ga boradi. Amazonka daryo suvining "teskari oqish" hodisasi 1 400 km yuqori oqimgacha kuzatiladi. Bunga okeandagi qalqish hodisasi sababchidir [1].

ASOSIY QISM

Janubiy Amerika materigining ichki suvlari daryo va ko'llari hisoblanib Parana daryosi sersuvligi va uzunligi jihatidan materikda ikkinchi o'rinda turadi (Amazonka daryosidan keyin). Bu daryoda dunyodagi eng keng (kengligi 2 700 m, balandligi 72 m) Iguasu sharsharasi hosil bo'lgan. Orinoko daryosida dunyodagi eng baland (1 054 m) Anxel sharsharasi vujudga kelgan. Materikda ko'llar kam. Eng yirik ko'li -

Marakaybo materikning shimolida joylashgan. Ulaguna ko‘llarining tipik vakilidir. And tog‘laridagi Titikaka ko‘li Yer sharidagi eng balandda joylashgan katta va chuchuk ko‘ldir. U dengiz sathidan 3810 m balandlikda joylashgan. Janubiy Amerikaning tekislik qismlari yer osti suvlariga boy. Amazonka, Parana, Orinoko, Paragvay havzaiarida yer osti suvlari zaxiralari mavjud. Tog‘lar va yassitog‘liklarda buloq suvlari, qor va muzliklar ko‘p [2].

Amazonka Yer sayyorasidagi eng uzun daryolardan biridir. Uning maydoni juda katta, taxminan 7,2 million kvadrat kilometr. U Janubiy Amerikaning sakkizta davlati hududidan oqib o‘tadi, ammo shu bilan birga inson tomonidan hali o‘rganilmagan ko‘plab “oq dog‘lar” mavjud. Shu bilan birga, Amazonka daryosidan iqtisodiy foydalanish tobora kengayib bormoqda [3].

Yuk tashish. Amazonka daryosidan iqtisodiy foydalanishi deganda, bunga javoban, birinchi navbatda, albatta, navigatsiyani nomlash kerak bo‘ladi. Irmoqlar bilan birgalikda Amazonka ichki suv yo‘llari tizimi 25 ming kilometrni tashkil etadi. Daryoning asosiy o‘zanining 4300 kilometri navigatsiya uchun mosdir. Okean kemalari og‘zidan 1690 kilometr uzoqlikda joylashgan Braziliyaning Manausa shahriga ko‘tariladi. Amazonkadagi asosiy portlar, og‘zidan boshlab, Braziliyaning Belen, Sintaren, Obidus va Manaus portlari, shuningdek Peru Ikitosidir. Amazonka And tog‘lari etaklarigacha suzib yuradi. Aytgancha, bu dunyodagi ko‘priklar bo‘lmagan yagona Daryo. Buning sababi shundaki, uning qirg‘og‘ida joylashgan qishloqlar nisbatan kam yashaydi va hatto bitta ko‘prikn qurish juda qimmatga tushadi. Shuning uchun ularning qurilishi maqsadga muvofiq emas deb hisoblanadi [5].

Amazonka daryosining rasmi.

1-rasm. Amazonka daryosining ko‘rinishi

Gidroelekt stantsiyalari. Amazonka daryosidan iqtisodiy foydalanish, albatta, uning ustida gidroelektrostantsiyalar qurishni o'z ichiga oladi. Ushbu ulkan Daryo havzasida allaqachon 140 ga yaqin elektr energiyasini ishlab chiqaradigan inshootlar qurilmoqda. Ushbu stantsiyalarning atigi 428 tasi qurilishi rejalashtirilgan. Ularning ishining iqtisodiy ta'siri aniq, ammo shu bilan birga Amazonka ekotizimiga tuzatib bo'lmaydigan zarar etkazilishi mumkin. Axir, uning havzasi sayyoramizning barcha toza suv zaxiralarining 20 foizini o'z ichiga oladi, shuningdek, ko'plab noyob hayvonlar va o'simliklarning yashash joyidir. Elektr stantsiyalarining ommaviy qurilishi ekologik tizimning yo'q qilinishiga olib keladi, uning asosiy belgilari:

- daryo tubining o'zgarishi;
- o'rmonlarning ommaviy kesilishi;
- tuproqning eroziyasi va degradatsiyasi;
- daryo havzasining flora va faunasining bir qator vakillarining to'liq yo'q bo'lib ketishi va boshqalar [7].

Amazonka havzasida yashovchi aholi nafaqat noyob tabiatni yo'q qilishga, balki ularni asl yashash joyidan va ularning yashash manbai bo'lgan odatiy faoliyatidan mahrum qilishga qodir loyihalarni bekor qilishga qaratilgan ko'p harakatlarni amalga oshirmoqda [2].

O'rmonlarning kesilishi. Amazonka daryosidan iqtisodiy faoliyatda foydalanish, shuningdek, uning havzasining ajralmas qismi bo'lgan ulkan o'rmonlarni kesishni anglatadi. O'rmonlarni kesish bir qator sanoat ob'ektlarining qurilishi bilan birga keladi.

Birinchidan, bu tutun bilan atmosferani juda ifloslantiradigan ko'mir ishlab chiqaradigan pechlar.

Ikkinchidan, ko'plab arra tegirmonlarini qurish. Arra tegirmonlarining bir qismi noqonuniy hisoblanadi va ulardan olinadigan daromad shaxsiy qo'llarga tushadi. Hokimiyat bunday qonunsizlikka qarshi doimiy kurash olib boradi.

Daryo bo'yidagi o'rmonlarni kesishning yana bir sababi qishloq xo'jaligining rivojlanishi natijasida qishloq xo'jaligi ekinlari so'ya, turli xil don va dukkakli ekinlarni etishtirish uchun qishloq xo'jaligi yerlari kengaymoqda. Bugungi kunda o'rmonli yerlarning eng katta maydoni - taxminan 70 foizi fermer xo'jaliklari tomonidan chorvachilik uchun ishlatilatilib kelinmoqda [4].

Amazonka daryosidan inson tomonidan iqtisodiy foydalanish. Amazonka daryosida insonning asosiy mashg'uloti, albatta, baliq ovlashdir. Mahalliy aholi uchun baliq ovlash obyektlari ko'plab baliq turlari hisoblanadi, ularning asosiy turlari arapaima. Odatlari va o'lchamlari bo'yicha u bizning Daryo baliqlariga o'xshaydi, pastki qismida yashaydi, oqimsiz tinch joylarni afzal ko'radi. Arapaima dunyodagi

barcha chuchuk suv baliqlarining eng kattasi. Uning vazni ikki yuz kilogrammga, uzunligi esa 2,5 metrga etishi mumkin. Odamlarning katta to'plangan joylarida arapaima to'r bilan qazib olinadi. Ushbu baliqni ovlash mahalliy aholiga oziq-ovqat mahsulotlarini o'tkazib beradigan asosiy baliq ovidir. Shuningdek, Amazonka qirg'og'ida yashovchi odamlar undan quyidagi maqsadlarda foydalanadilar:

- toza suv qazib olish va uni uylarga etkazib berish;
- daryo bo'yida joylashgan unumdor erlardan qishloq xo'jaligi maqsadlarida foydalanish;
- suv bosgan o'tloqlar mavjudligi sababli mahalliy aholi chorvachilik bilan shug'ullanishi mumkin [1].

XULOSA

Amazonka daryosining butun tizimining maydoni va uzunligi bilan taqqoslaganda iqtisodiy foydalanish aslida unchalik katta emas. Shunga qaramay, hatto kichik inson aralashuvi ham ko'plab ekologik muammolarga olib kelishi mumkin. Amazonka havzasi dunyodagi eng noyob joylardan biri ekanligini hisobga olsak, uni saqlab qolish uchun turizmga ko'proq e'tibor qaratish va yo'q qilingan o'rmonlarni tiklash bilan shug'ullanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Горшков, С.Г. География мирового хозяйства: Природные ресурсы и экономика регионов мира. — М.: Наука, 2017. — 480 с.
2. Шищенко, П.Г. Южная Америка: Природа, хозяйство, население. — М.: Дрофа, 2019. — 304 с.
3. Романова, Э.П. Физическая география материков и океанов. Том 2: Южная Америка, Австралия, Антарктида. — М.: Академия, 2014. — 352 с.
4. Баранский, Н.Н. Экономическая география зарубежных стран. — М.: Просвещение, 2018. — 528 с.
5. Коровин, В.В. Водные ресурсы и их хозяйственное использование в странах Латинской Америки. — М.: Наука, 2020. — 276 с.
6. Александров, В.П. Природно-ресурсный потенциал бассейна Амазонки. — СПб.: Геоэкология, 2021. — 215 с.
7. FAO (Food and Agriculture Organization) — Amazon Basin Water Resources Reports (2021–2024).